

W ŚWIAT
Z KLASĄ

Język polski

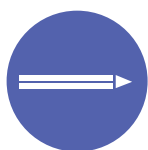
EDUKACJA GLOBALNA NA ZAJĘCIACH JĘZYKA POLSKIEGO
W SZKOLE PODSTAWOWEJ

04

SCENARIUSZ

Zestawienie perspektyw. Krytyczna lektura *W pustyni i w puszczy* Henryka Sienkiewicza

KATARZYNA
DZIĘCIOŁOWSKA,
JOANNA KOSTRZEWA,
ELŻBIETA KRAWCZYK

KLASY IV–VI

45 MINUT

Podczas lekcji uczennice i uczniowie przyjrzą się temu, jak Henryk Sienkiewicz przedstawił mieszkanki i mieszkańców Afryki w powieści *W pustyni i w puszczy*. Obraz ten skonfrontują ze wskazówkami stworzonymi przez Afrykanów dotyczącymi tego, jak chcieliby, żeby mówiono i pisano o Afryce i o nich samych. Pozwoli to na odczytanie lektury w kontekście historycznym i współczesnym, a jednocześnie uwrażliwi na kwestię stereotypów utrwalających europejskie wyobrażenia o Afryce czy innych kontynentach.

Pytanie kluczowe

Co powiedzieliby współcześni Afrykanie i Afrykanki po przeczytaniu *W pustyni i w puszczy* Henryka Sienkiewicza?

Cele zajęć:

- przeanalizujesz fragmenty powieści *W pustyni i w puszczy* Henryka Sienkiewicza pod kątem języka, jakim opisał Afrykę i jej mieszkańców oraz mieszkanki
- poznasz wskazówki, jakimi warto się kierować, pisząc i mówiąc o Afryce oraz jej mieszkańcach i mieszkankach

Związek z podstawą programową:

I: 1.12, 1.14, 1.17–18, III: 2.4–5, IV: 2–3

Zagadnienia:

różnorodność i stosunki międzykulturowe

Cele Zrównoważonego Rozwoju:

- 1 Koniec z ubóstwem
- 2 Zero głodu
- 5 Równość płci
- 10 Mniej nierówności
- 16 Pokój, sprawiedliwość i silne instytucje

Metody:

praca z tekstem, pogadanka, dodatkowa propozycja: metaplan

Formy pracy:

praca w grupach

Środki dydaktyczne i materiały:

karcetki z nazwami państw: Egipt, Sudan, Sudan Południowy, Etiopia, Kenia; załączniki

„W pustyni i w puszczy” Henryka Sienkiewicza od pokoleń kształtuje wyobrażenia Polek i Polaków na temat Afryki. To jedna z chętniej czytanych lektur, powieść przygodowa; często jedna z pierwszych, w których mowa o innych kulturach. To ważny tekst historyczny, oddający sposób myślenia wielu współczesnych Sienkiewiczowi (choć już wtedy pojawiała się krytyka kolonializmu, chociażby w „Jądrze ciemności” Josepha Conrada) i przede wszystkim w takim kontekście warto go odczytywać – jako odzwierciedlenie kolonialnego porządku świata i relacji międzyludzkich, których konsekwencje są odczuwalne w krajach globalnego Południa do dziś (wzysk, eksploatacja zasobów naturalnych bez równej dystrybucji zysków, zawłaszczanie ziemi, pogłębiające się nierówności społeczne, konflikty na tle etnicznym wynikające z kolonialnego podziału na strefy wpływów nieuwzględniające lokalnych uwarunkowań społeczno-politycznych itp.). Współczesne odczytywanie tego tekstu wymaga krytycznej analizy i refleksji, w przeciwnym razie czytelnicy i czytelniczki zostaną pozostawieni z szeregiem stereotypów i nieuprawnionych uogólnień, które mogą wpłynąć na ich postrzeganie zarówno bieżących relacji społeczno-ekonomiczno-politycznych na linii globalna Północ–globalne Południe, jak i samych mieszkańców i mieszkank Afryki czy szerzej – osób pochodzących z innych kultur. Niniejszy scenariusz stanowi zaproszenie do takiej krytycznej lektury, odsłaniając sposób, w jaki można „rozpakować” te treści i omówić je z młodzieżą, a jednocześnie zastanowić się, jakiego języka używać, żeby nie utrwałać stereotypów, i po jakie lektury sięgać, by konfrontować tę perspektywę ze współczesnymi wizerunkami różnych krajów afrykańskich, widzianych przede wszystkim oczami ich mieszkańców i mieszanek.

Wprowadzenie

3 minuty

Poproś młodzież, aby w parach zastanowiła się nad odpowiedzią na pytanie kluczowe. Po udzieleniu odpowiedzi przez chętnych i zapisaniu tematu przedstaw cele lekcji.

Praca właściwa

3 minuty

Połącz uczniów i uczennice w grupy, na przykład rozdając karteczki z nazwami państw: Egipt, Sudan, Sudan Południowy, Etiopia, Kenia – współczesnych krajów Afryki, przez które biegnie trasa podróży bohaterów powieści. Osoby z takimi samymi nazwami łączą się w grupę. Poproś, by każda z grup wybrała lidera lub liderkę albo samodzielnie wybierz osobę odpowiedzialną za przebieg pracy w grupie podczas lekcji.

8 minut

Zadaj uczniom i uczennicom poniższe pytania i poproś, by spróbowali na nie odpowiedzieć w grupach. Zachęć ich do posiłkowania się lekturą i znajdowania cytatów na potwierdzenie odpowiedzi. Poproś, by odpowiedzi zapisali.

W jaki sposób autor przedstawia mieszkanki i mieszkańców Afryki w swojej powieści? Jakie cechy im przypisuje? Czym różnią się Kali, Mea, Mahdi czy inni mieszkańcy i mieszkanki Afryki od Stasia, Nel i innych Europejczyków?

8 minut

Rozdaj grupom cytaty z lektury zawarte w załączniku nr 1 i poproś o powtórzenie zadania z poprzedniego punktu z wykorzystaniem tych cytatów. Zwróć uwagę, by grupy dostały taki fragment, jakiego wcześniej nie znalazły same.

Cytatów w załączniku jest łącznie 8. Zdecyduj, które z nich i ile chcesz rozdać grupom, dopasowując to do czasu i poziomu grupy. Przyglądaj się grupom w trakcie pracy i wesprzyj je dodatkowymi pytaniami czy wskazówkami, jeśli dostrzeżesz taką potrzebę.

3 minuty

Gdy grupy zakończą pracę nad cytatami, przypomnij uczniom i uczennicom pytanie kluczowe i zapytaj, w jaki sposób można zebrać rzetelną odpowiedź na nie od samych zainteresowanych. Zapytaj też, z jakich krajów mogłyby pochodzić osoby zainteresowane. Możesz odwołać się do podziału na grupy według państw z punktu 2. Ważne, by w tej rozmowie podkreślić różnorodność Afryki i potrzebę odniesienia się do opinii osób, które tam mieszkają.

7 minut

Gdy uczniowie i uczennice zaproponują swoje pomysły, przedstaw im materiał wydany przez Fundację Afryka Inaczej pt. *Dziesięć wskazówek, jak mówić i pisać o Afryce* przygotowany przez Afrykanów mieszkających w Polsce (załącznik nr 2). Poproś, by młodzież, pracując we wcześniej związanych grupach, porównała to, co przedstawił Henryk Sienkiewicz, z materiałem *Dziesięć wskazówek...* i znalazła fragmenty lektury, które naruszają wymienione w nim zasady.

8 minut

Poproś poszczególne grupy o przedstawienie tych wskazówek, które zostałyby naruszone przez *W pustyni i w puszczy*, gdyby istniały w czasach Sienkiewicza. Zaproponuj, aby członkowie i członkinie grup podali przykłady z tekstu lektury.

Podsumowanie

5 minut

Następnie w formie pogadanki lub miniwykładu podsumujcie ćwiczenie. Zapytaj uczniów i uczennice o wnioski z pracy grup i o to, czy ich odpowiedzi na pytanie kluczowe zmieniły się w toku lekcji. Jeśli tak, to jaka była to zmiana? Jeśli będzie potrzeba, wyjaśnij, dlaczego opisy z lektury są krzywdzące dla Afrykanów i Afrykanek. Możesz oprzeć się na wyjaśnieniach do poszczególnych cytatów zawartych w załączniku nr 3 (Komentarze metodyczne do cytatów).

Przed wszystkim warto wyjaśnić, że Sienkiewicz żył w czasach, w których jego poglądy były popularne wśród mieszkańców i mieszkanki Europy. Obecnie uznajemy, w duchu poszanowania praw człowieka, że są one krzywdzące i niesprawiedliwe, i warto korzystać ze wskazówek, które pomogą nam mówić o innych z szacunkiem, bez obrażania i poniżania.

Aby sprawdzić, co uczniowie i uczennice zapamiętali i zrozumieli z lekcji, zadaj na koniec pytanie, o czym trzeba pamiętać, mówiąc i pisząc o Afryce.

Propozycja kontynuacji lekcji:

- Proponujemy, by na kolejnej lekcji kontynuować temat z uczniami i uczennicami, podsumowując i utrwalając ich wiedzę z wykorzystaniem formuły metaplanu, którego propozycja znajduje się w załączniku nr 4. Młodzież może wykonać metaplan na skserowanych kartach pracy lub przerysować go i wykonać plakat na ten temat.
  - Zachęcamy także do zapoznania się z innymi scenariuszami CEO do języka polskiego dotyczącymi prezentowania i postrzegania Afryki i przeprowadzenia ich z młodzieżą:
- Scenariusz zajęć *Jak mówić o Afryce?*, w: *Edukacja globalna na zajęciach języka polskiego w gimnazjum*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2015, https://globalna.ceo.org.pl/sites/globalna.ceo.org.pl/files/02_jak_mowic_o_afryce.pdf.
  - Scenariusz zajęć *Radzenie sobie ze stereotypami. Z mojej perspektywy*, w: *Świat na wyciągnięcie ręki. Scenariusze zajęć z zakresu edukacji globalnej na godziny wychowawcze*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2011, http://bit.ly/ceo_z_mojej_perspektywy.
  - Scenariusz zajęć *Afryka w reklamie* opracowany w ramach projektu *Jak urządzić świat?*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2013, http://bit.ly/ceo_Afryka_w_reklamie.
    - Działanie może również przyjąć formę projektu, w ramach którego uczniowie i uczennice będą mogli poszerzyć swoją wiedzę i korzystać z różnych źródeł. Zachęcamy wówczas do sięgnięcia po inne teksty kultury (przykładowe propozycje znajdują się poniżej oraz w poleconym scenariuszu) i powiązanie działania z treściami poruszonymi na lekcjach historii – tematem odkryć geograficznych i ich konsekwencji oraz wstępu do kolonializmu.
  - B. Białek, Scenariusz projektu *Bliska czy „dzika”? Projekt: Afryka*, w: *Edukacja globalna na zajęciach języka polskiego w gimnazjum*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2015, https://globalna.ceo.org.pl/sites/globalna.ceo.org.pl/files/03_bliska_czy_dzika.pdf.
  - K. Szczukiewicz, Scenariusz *Kolonializm XIX-wieczny z perspektywy kolonizowanych i kolonizujących*, w: *Edukacja globalna na zajęciach historii w gimnazjum*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2015, <https://globalna.ceo.org.pl/edukacja-globalna-na-zajeciach-historii-0>.

Propozycje tekstów napisanych przez Nigeryjkę i Kenijczyka:

- Ch. Ngozi Adichie, *Amerykaana*, Zysk i S-ka 2014; *Fioletowy hibiskus*, Amber 2004, *Półowka złotego słońca*, Sonia Draga 2009.
- B. Wainaina, *Jak pisać o Afryce*, „Granta” nr 92/2005, <https://globalna.ceo.org.pl/artykuly/jak-pisac-o-afryce-binyavanga-wainaina>.
- B. Wainaina, *Kiedyś o tym miejscu napiszę*, Karakter 2014.

Publikacje dotyczące kwestii języka w perspektywie antydyskryminacyjnej:

- *Jak mówić i pisać o Afryce?*, Fundacja Afryka Inaczej, 2011, <http://afryka.org/afryka/jak-mowic-i-pisac-o-afryce-news/>.
- J. Jarosz, *Kodeks w sprawie obrazów i wiadomości z krajów globalnego Południa*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2018, <https://globalna.ceo.org.pl/publikacje/kodeks-w-sprawie-obrazow-i-wiadomosci-z-krajow-globalnego-poludnia>.
- *Jak mówić o większości świata? Jak informować o krajach globalnego Południa?*, wyd. 4, Instytut Globalnej Odpowiedzialności, Warszawa 2015, http://igo.org.pl/wp-content/uploads/2016/01/Jak_mowic_o_wiekszosci_swiata_wydanie4_-ebook.pdf.
- *Jak mówić o większości świata? Rzetelna edukacja o krajach globalnego Południa*, wyd. 3, Polska Akcja Humanitarna, Warszawa 2012, https://www.pah.org.pl/app/uploads/2017/06/2017_dlaszko_l_jak_mowic_o_wiekszosci_swiata.pdf.

Źródła:

- Cytaty na podstawie: H. Sienkiewicz, *W pustyni i w puszczy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1973, w zasobie Wolnych lektur: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/w-pustyni-i-w-puszczy.html>.
- M. Diouf, A. Igiehon, N. Karamalla, D. Rasolomampionona, P. Średziński, *Jak mówić i pisać o Afryce?*, Fundacja Afryka Inaczej, Warszawa 2011, <http://afryka.org/batory/poradnik.pdf>.
- O metodzie metaplanu na stronie Fundacji Szkoła z Klasą: <https://www.szkolazklasa.org.pl/wp-content/uploads/2016/11/Metaplan.pdf>.

Załączniki:

Załącznik nr 1 – Materiał pomocniczy: Cytaty z powieści Henryka Sienkiewicza *W pustyni i w puszczy*

Załącznik nr 2 – Materiał pomocniczy: *Dziesięć wskazówek, jak mówić i pisać o Afryce* Fundacji Afryka Inaczej

Załącznik nr 3 – Materiał pomocniczy: Komentarze metodyczne do cytatów

Załącznik nr 4 – Karta pracy: Metaplan do kontynuacji lekcji

Załącznik nr 1 – Materiał pomocniczy: Cytaty z powieści Henryka Sienkiewicza *W pustyni i w puszczy*

Cytat 1

– Więc słuchaj! Wa-hima mają czarne mózgi, ale twój mózg powinien być biały. Ty skoro zostałeś ich królem, powinienes ich oświecić i nauczyć tego, czego nauczyłeś się ode mnie i od bibi. Oni są jak szakale i jak hieny – uczyn z nich ludzi. Powiedz im, że jeńców nie wolno ścinać, bo za krew bezbronnych karze Wielki Duch, do którego modłę się i ja, i bibi. Biali nie mordują niewolników, a ty chcesz być gorszy dla nich, niż był dla ciebie Gebhr – ty, chrześcijanin! Wstydz się, Kali, zmień stare, obrzydłe zwyczaje Wa-himów na dobre, a za to pobłogosławi cię Bóg i bibi nie powie, że Kali jest dziki, głupi i zły Murzyn.

Cytat 2

– Gdy pan wielki i bibi – mówił biorąc się pod boki – zamieszkają w drzewie, Kali nie będzie potrzebował budować na noc wielkiej zeriby i będzie mógł próżnować co wieczór.
– To lubisz próżnować? – zapytał Staś.
– Kali jest mężczyzną, więc Kali lubi próżnować, gdyż pracować powinny tylko kobiety.
– A widzisz jednak, że ja pracuję dla bibi.
– Ale za to, gdy bibi dorośnie, będzie musiała pracować na pana wielkiego, a jeśli nie zechce, to pan wielki pewno ją bić.

Cytat 3

– Stasiu, dlaczego my jedziemy i jedziemy, a Smaina jak nie ma, tak nie ma?
– Nie wiem. Zapewne idzie szybko naprzód, żeby jak najprędzej dojść do okolic, w których będzie mógł nałapać Murzynów. Czy chciałabyś, żebyśmy się już połączyli z jego oddziałem?
Dziewczynka skinęła swoją płową główką na znak, że bardzo jej o to chodzi.
– Co ci na tym zależy? – zapytał Staś.
– Bo może Gebhr nie będzie śmiał przy Smainie tak okropnie bić tego biednego Kali.
– Smain pewnie nie lepszy. Oni wszyscy nie mają miłosierdzia dla swoich niewolników.

Cytat 4

Sudańczyk również począł się niepokoić długą drogą. Przychodziło mu chwilami do głowy, by wracać do Faszody, w razie bowiem gdyby się rozminęli ze Smainem, mogli się zabłąkać w dzikich okolicach, w których nie mówiąc już o głodzie, groziły im napady dzikich zwierząt i dzikszych jeszcze Murzynów, dyszących zemstą za łowy, które na nich wyprawiono.

Cytat 5

Starczyło więc na obfitą wieczerzę. Korzystali z niej jednak przeważnie tylko Kali i Mea. Młody Murzyn, którego Gebhr głodził w okropny sposób, zjadł taką ilość pokarmu, jaka mogła nasycić dwóch ludzi. Ale też był za to całym sercem wdzięczny swoim nowym państwu i natychmiast po wieczerzy padł na twarz przed Stasiem i Nel na znak, że pragnie do końca życia zostać ich niewolnikiem, a następnie złożył równie pokorną czołobitność strzelbie Stasia rozumiejąc widocznie, że bezpieczniej jest zjeść sobie łaskę tak groźnego narzędzia. Po czym oświadczył, że podczas snu „pana wielkiego” i bibi będzie czuwał na przemian z Meą, by ogień nie zgasł – i siadł przy nim w kucki mrucząc z cicha coś w rodzaju piosenki, w której powtarzały się co chwila wyrazy: „Simba kufa! simba kufa!”, co znaczy w języku ki-swahili: lew zabity.

Cytat 6

Staś czekał przez pewien czas, ale gdy Murzyna nie było długo widać, mimo woli zadał sobie pytanie:
– Uciekł?

I serce ścisnęło mu się przykrym uczuciem, jakie budzi zawsze niewdzięczność ludzka. Przecie on ujmował się za tym Kalim i bronił go wówczas, gdy Gebhr znęcał się nad nim po całych dniach, a następnie ocalił mu życie. Nel była zawsze dla niego dobra i płakała nad jego niedolą, a oboje obchodzili się z nim jak najlepiej. On zaś uciekł! Sam przecie mówił, że nie wie, w której stronie leżą osady Wa-hima, i że nie zdołałby do nich trafić, a jednak uciekł! Stasiowi znów przypomniały się podróże afrykańskie czytane w Port-Saidzie i opowiadania podróżników o głupocie Murzynów, którzy porzucają ładunki i uciekają nawet wówczas, gdy ucieczka grozi im niechybną śmiercią.

Cytat 7

– Ci Murzyni śpią i nie rozbudzą się więcej.

– Nie rozumiem...

– Chorzy są na śpiączkę. To są ludzie znad Wielkich Jezior, gdzie ta straszna choroba panuje ciągle – i zapadli na nią wszyscy, prócz tych, którzy przedtem pomarli na ospę. Został mi tylko ten jeden chłopak... Stasia uderzyło teraz dopiero to, że w chwili, w której zsunął się był do wąwozu, żaden Murzyn nie poruszył się, nie drgnął nawet – i że w czasie całej rozmowy spali wszyscy: jedni z głowami opartymi o skałę, drudzy z pospuszczanymi na piersi.

– Śpią i nie rozbudzą się już? – zapytał, jakby jeszcze nie zdając sobie sprawy z tego, co usłyszał.

A Linde rzekł:

– Ach, to trupiarnia ta Afryka!...

Cytat 8

Byli jeszcze w kraju pustym, z którego wygnała ludność ospa i wieści o rajzach derwiszów, ale Afryka jest w ogóle dość ludna, musieli więc prędzej czy później wejść w okolice zamieszkałe przez nieznaną pokolenia, rządzone jak zwykle przez dzikich i okrutnych królików. Było nie lada zadaniem wynieść z takich opałów wolność i życie.

Załącznik nr 2 – Materiał pomocniczy: Dziesięć wskazówek, jak mówić i pisać o Afryce

Dziesięć wskazówek, jak mówić i pisać o Afryce

1. **Afryka nie jest jednym krajem.** Na kontynencie afrykańskim funkcjonują 54 państwa, różnią się od siebie, tak jak różne są kraje Europy, np. Szwecja i Bułgaria.
2. **Nie należymy do plemion,** tylko do wspólnot etnicznych i społeczności.
3. **Afryka ma historię,** która zaczęła się na długo przed pojawieniem się Europejczyków.
4. **Afryka ma swoje współczesne i pozytywne oblicze.** Za to, jaka Afryka jest dziś, odpowiadają również europejskie państwa kolonialne i polityka wielkich mocarstw po dekolonizacji Afryki.
5. **Pisząc o wojnie** i innych tragicznych wydarzeniach, pamiętaj, że nie dotyczą one całego kontynentu, dlatego nie mów i nie pisz: „afrykańska wojna”, „głód w Afryce”.
6. **Afryka nie jest skansenem** zamkniętym w kapsule czasu.
7. **Afryka nie jest jedynym rejonem świata, gdzie żyją osoby z wirusem HIV.** Może zarazić się nim każdy, podobnie jak każdy, bez względu na kolor skóry, może być jego nosicielem.
8. **Pisz i mów „Afrykanka” i „Afrykanin”,** a nie „Murzynka” i „Murzyn”. Słowo „Murzyn” nie określa naszego pochodzenia i jest uznawane przez nas za obraźliwe.
9. **Nie kieruj się polityczną poprawnością,** ale przyzwoitością i szacunkiem wobec tych, o których piszesz.
10. **Każdy żart ma swoje granice.**

Źródło: M. Diouf, A. Igiehon, N. Karamalla, D. Rasolomampionona, P. Średziński, *Jak mówić i pisać o Afryce*, Fundacja Afryka Inaczej, Warszawa 2011, <http://afryka.org/batory/poradnik.pdf>.

Załącznik nr 3 – Materiał pomocniczy: Komentarze metodyczne do cytatów

Wskazówki ogólne:

– Podejście Sienkiewicza do miejsca akcji i bohaterów powieści jest dość typowe jak na moment w dziejach, w którym tworzył. Z jednej strony, nie wpływa ono na tempo akcji i nie odbiera wartości literackiej, z drugiej jednak niesie poważne konsekwencje związane ze sposobem, w jaki przedstawiany jest i utrwalany wizerunek Afryki oraz jej mieszkańców i mieszkanki. Stereotypy na temat Afryki, Afrykanów i Afrykanek, jakimi obarczony jest tekst powieści, są krzywdzące, niesprawiedliwe i nieprawdziwe. Dlatego poniżej zwracamy uwagę na kilka z nich. Praca z uczniami i uczennicami na tym przykładzie może być dobrą formą ćwiczenia krytycznego myślenia, nie tylko w stosunku do tekstów literackich i historycznych, ale i współczesnych przekazów medialnych.

– Warto zwrócić także uwagę na słowo „Murzyn”, które pojawia się w powieści Sienkiewicza, a od którego z uwagi na jego negatywny, rasistowski wydźwięk odchodzi się na rzecz innych określeń, bardziej adekwatnych w danym kontekście (np. czarny, czarnoskóry, Kenijczyk, Polak kenijski pochodzenia).

Cytat 1

W tym fragmencie widać stawianie w opozycji przymiotników czarny–biały; nie tylko w kontekście koloru skóry, różnic fizycznych, ale też jako przeciwstawianie sobie cech czy właściwości: jasny–ciemny, dobry–zły, mądry–głupi. W pierwszym zdaniu pojawia się sugestia, jakoby „mózg biały”, czyli w tym kontekście mózg Europejczyka, był „lepszy”. Powinien też „oświecać”, co pokazuje wyższościową postawę Europejczyków nad Afrykanami. Kolejną opozycją, jaka pojawia się w tekście, jest zestawienie zwierząt (hieny, szakale) z ludźmi jako analogia pomiędzy Afrykanami a Europejczykami, co należy postrzegać jako bezpośrednie naruszenie godności ludzkiej przedstawianych osób. We fragmencie mamy również do czynienia ze stosowaniem uogólnień dotyczących całej grupy, co przekłada się na podtrzymywanie stereotypów, a także z deprecjonowaniem kultury Wa-himów, których zwyczaje są nazwane „obrzydłymi” i ponownie zestawione w opozycji do chrześcijańskich, które z założenia są dobre i godne boskiej pochwały.

Cytat 2

W tym fragmencie wyobrażenia Europejczyków na temat Afrykanów zostały włożone w usta przedstawiciela tej drugiej grupy. Zabieg ten uwiarygodnia zastosowany stereotyp i utrudnia jego zdemaskowanie. Sam stereotyp odnosi się do opozycji: leniwy–pracowity. Kali przedstawiony jest tu jako lubiący próżnować. Ukształtowany przez lata obraz próżnującego Afrykanina miał być uzasadnieniem potrzeby kolonizacji Afryki i sprawowania nad nią „pieczy”. Jest to jeden z bardziej trwałych, istniejących do dziś stereotypów, zaraz obok obrazu „dzikiego”, niecywilizowanego człowieka często zachowującego się jak dziecko, a więc potrzebującego opieki. W tym fragmencie można też dostrzec wyobrażenia autora o podziale obowiązków i stosunkach między kobietami i mężczyznami w Afryce. Nie jest on oparty na wiedzy o funkcjonowaniu społeczeństwa Wa-himów, a na wyobrażeniu, które znów stawiane jest w uproszczonej opozycji do wyobrażenia, jak ten podział wygląda u Europejczyków.

Inny zabieg językowy w tym fragmencie widać w sposobie, w jaki Kali się wypowiada – mówiąc o sobie w trzeciej osobie i używając bezokoliczników. Taki sposób sugeruje brak wykształcenia i jego niższy status w stosunku do innych bohaterów książki.

Cytat 3

W tym fragmencie mamy do czynienia z generalizacją: „Oni wszyscy nie mają miłosierdzia dla swoich niewolników”. Warto zwrócić uwagę na poruszoną kwestię dotyczącą niewolnictwa. Choć zjawisko to miało miejsce w krajach afrykańskich przed przybyciem Europejczyków, rozpowszechniło się w dużej mierze w czasach kolonializmu. Określenie „dla swoich niewolników” niesłusznie może sugerować, że odpowiedzialność za ten stan rzeczy leży po stronie Afrykanów, a nie kolonizatorów.

Cytat 4

„Dzikość” Afryki, jej przyrody i mieszkańców jest stereotypem utrwalonym w kulturze europejskiej. To niewątpliwie konsekwencja obcości i niezrozumienia, z jakimi mierzyć musieli się Europejczycy przybywający do zupełnie nieznanymi im warunków przyrodniczych i kulturowych, choć nie powinno to tłumaczyć postawy, którą możemy dostrzec w tym cytacie. Porównanie Afrykanów do zwierząt jest naruszeniem godności osób, o których pisze autor. Podobnie określenie „dyszący zemstą” sugeruje, że kierują się oni nieracjonalnymi odruchami zarezerwowanymi dla świata przyrody i, choć nie jest to wyrażone wprost, dalekim europejskim zachowaniom, znów w domyśle – racjonalnym i cywilizowanym. Podkreślając te różnice, Europejczycy usprawiedliwiali swoje pełne okrucieństwa podejście do społeczności mieszkających na podbitych przez nich terenach. A przecież każda społeczność ma prawo do funkcjonowania w sposób, który najbardziej jej odpowiada. Ocenianie i hierarchizowanie tych stylów funkcjonowania to przejaw etnocentryzmu, prowadzącego do wywyższania jednych kultur nad drugie, niekiedy do narzucania swoich obyczajów czy nawet deprecjonowania sposobu życia osób, które żyją inaczej.

Kolejnym wątkiem w tym fragmencie, na który warto zwrócić uwagę, jest stereotypowe postrzeganie Afryki jako kontynentu, na którym panuje powszechny głód. Aby nie utrwaląc stereotypów, warto sięgać po sprawdzone, aktualne informacje i weryfikować je poprzez rzetelne źródła, na przykład raporty organizacji międzynarodowych zajmujących się danym zagadnieniem (Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa [FAO] czy Światowej Organizacji Zdrowia [WHO]). Jeśli poruszamy więc kwestię głodu – jednego z istotnych wyzwań współczesnego świata – zwracamy uwagę na to, żeby przytaczać konkretne dane, na przykład doprecyzować miejsce, o jakim mówimy (poprzez podanie kraju), czas (np. rok) i okoliczności (np. nieurodzaj, wojna).

Cytat 5

Przedstawiona w tym fragmencie postawa nowego sługi Stasia i Nel wskazuje na „wrodzoną” predyspozycję Afrykanów do życia w roli sług (choć już nie niewolników, bo niewolnictwo nie jest w tym czasie w Anglii dozwolone). Jest to stereotyp, którego funkcja jest jasna – skoro Afrykańczycy sami chcą być sługami, to czyniąc ich poddaniymi sobie, spełniamy ich wolę. Jest to podejście szowinistyczne i odbierające godność drugiemu człowiekowi, niemniej rozpowszechnione w czasach kolonializmu. Podejście to można zresztą zaobserwować również między różnymi grupami społecznymi w samej Europie, gdzie chłop miał być jeszcze na początku XX wieku człowiekiem drugiej kategorii i okazywać czołobitność swoim przełożonym.

Cytat 6

W tym fragmencie szczególną uwagę zwraca pojęcie „niewdzięczności”, które staje się odzwierciedleniem relacji panujących między Europejczykiem a Afrykaninem. W wyobrażeniu Sienkiewicza i jemu współczesnych (choć oczywiście nie wszystkich) nie ma miejsca na równość między tymi dwiema grupami. Europejczyk może być „dobry” dla Afrykanina, ale okazuje mu wtedy miłosierdzie, za które oczekuje wdzięczności. Utrwalanie takiej postawy u młodych ludzi jest szkodliwe i nieuzasadnione, może prowadzić do poczucia, że dzięki europejskiemu pochodzeniu należy im się więcej i ponoszą mniejszą odpowiedzialność wobec świata i innych ludzi. Taka postawa w czasach, gdy konsekwencje wielu zjawisk zapoczątkowanych przez Europejczyków (konflikty o zasoby, zmiana klimatu, niesprawiedliwości wynikające z gospodarki kapitalistycznej itp.) w większym stopniu ponoszą często społeczeństwa globalnego Południa, w tym Afryki, może być katastrofalna w skutkach zarówno dla globalnej Północy, jak i dla globalnego Południa.

Ten fragment uwidacznia także stereotyp „głupiego Afrykanina” (który ucieka, nawet jeśli grozi mu niechybna śmierć) – kolejny przekaz naruszający godność osób pochodzenia afrykańskiego, a jednocześnie dający Europejczykom poczucie wyższości. Szczególnie w dzisiejszych czasach, naznaczonych nasilającymi się ruchami migracyjnymi, warto zwracać uwagę na takie przekazy, które mogą prowadzić do uprzedzeń, a w konsekwencji do dyskryminacji.

Cytat 7

Wizja Afryki jako kontynentu pełnego śmiertelnych chorób jest również bardzo trwałym obrazem. W *Dziesięciu wskazówkach, jak mówić i pisać o Afryce* autorzy wspominają o kojarzeniu Afryki z zakażeniem wirusem HIV, które często powoduje, że zapominamy o tym, że każdy bez względu na pochodzenie może się tym

wirusem zarazić. W czasach Sienkiewicza, gdy nie znano HIV i AIDS, inne choroby (jak ospa, gorączka, śpiączka) pełniły analogiczną funkcję – wskazując, że Afryka to kontynent trudny do życia i wymagający pomocy Europejczyków.

Mówiąc o temacie chorób i śmiertelności, warto odnosić się do przyczyn takiego stanu rzeczy, zwracać uwagę na potencjalne rozwiązania i dywersyfikować przekaz, by przedstawiać całościowy obraz świata zamiast jego drobnego wycinka oraz pamiętać o tym, że – jak w każdym innym aspekcie – sytuacja poszczególnych społeczności jest różna.

Cytat 8

Podobne jak w cytacie 4 odniesienie do „dzikości” Afryki w tym fragmencie jest połączone z określeniem lokalnych władców jako „dzikich i okrutnych królików”. Nazwanie ich w ten sposób jest deprecjonujące i dewaluujące, punktem odniesienia są tu władcy współpracujący z Europejczykami (czasem przyjęli już chrześcijaństwo), w stosunku do których Sienkiewicz używa określenia „król”. Natomiast tych, których nie zna z imienia i nie mają znaczenia dla narracji, nazywa „królikami”. Nieznajomość i niezrozumienie sytuacji nie usprawiedliwia tego nierównego traktowania, które – podobnie jak w przypadku użycia słowa „dziki” – odbiera godność tym, o których mowa.

Załącznik nr 4 – Karta pracy: Metaplan do kontynuacji lekcji

1. Jak jest? Jak opisuje Afrykę Henryk Sienkiewicz?	3. Jak powinno być? Jak powinno się pisać o Afryce, by przedstawić prawdziwy obraz?
2. Dlaczego nie jest tak, jak powinno być? Z czego wynika, że obraz Afryki u Sienkiewicza jest taki, a nie inny?	4. Co zrobić, żeby było tak, jak powinno być? Co należy zrobić, by budować adekwatny obraz Afryki?